

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

O'RGANILAYOTGAN MAMLAKATLARDA TIL VAZIRIYATI VA SIYOSATI

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

BOSH ILMIIY-METODIK
MARKAZ

2022

TOSHKENT

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК
ҲУЗУРИДАГИ ЧЕТ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШНИНГ ИННОВАЦИЯВИЙ
МЕТОДИКАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ РЕСПУБЛИКА
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ МАРКАЗИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Марказ директори в.в.б.

У.С.Норалиев

“ _____ ” _____ 202_ йил

Филология ва тилларни ўқитиш (турк тили)

**“ЎРГАНИЛАЁТГАН МАМЛАКАТДА ТИЛ ВАЗИЯТИ ВА СИЁСАТИ
(ТУРКИЯ)”
МОДУЛИНИНГ**

Ўқув-услубий мажмуаси

Малака ошириш курси йўналиши: Филология ва тилларни ўқитиш (турк тили)

Тингловчилар контингенти: Олий таълим муассасаларининг профессор-
ўқитувчилари

Тошкент - 2022

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 202_ йил _____даги _____-сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчи: **PhD., доц. Х.Имамова**
“Турк филологияси” кафедраси доценти

Такризчилар: **Ф.ф.д., доц. П.Кенжаева**
“Турк филологияси” кафедраси мудири

Ф.ф.н., доц. Ж.Шабанов
“Туркшунослик” факультети декани

Ишчи ўқув дастур ТДШУ Кенгашининг 2022 йил _____даги _____ - сонли қарори билан тасдиққа тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР

II. НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАНҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

- 1- Мавзу:** Социолингвистикада тил вазияти ва сиёсатининг ўрни ва аҳамияти.
- 2- Мавзу:** Туркияда мавжуд тиллар; расмий ва норасмий тиллар хусусида.
- 3- Мавзу:** Мустафо Камол Отатурк ва турк тили.
- 4- Мавзу:** Туркияда тил сиёсати. Турк тил қуруми ва унинг фаолияти.

III. ГЛОССАРИЙ

IV. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади. Бошқа фанлар билан интеграллашуви натижасида тингловчиларнинг Усмонли империясининг тугатилиши қадар ва ундан кейинги даврлардаги тил Туркия Жумҳуриятига қадар ва ундан кейинги даврлардаги тил вазиятининг ўзига хос хусусиятлари, ҳозирги даврда тилда юз бераётган жараёнларни ўрганиши ҳамда тилнинг ривожланиши ва ўзгаришига таъсир этадиган лингвистик ва экстралингвистик омилларни тушуна билиш билан таништиради.

Ушбу дастурни тузишда мамлакатимизда сўнгги йилларда педагог кадрларининг малакасини ошириш борасида олиб борилаётган давлат сиёсати билан боғлиқ ўзгариш ва ислохотлар ҳамда талаблар эътиборга олинди.

Дастур малака ошириш курси тингловчиларга мўлжалланган. Мазкур фан Туркия Жумҳурияти жамиятидаги турли ижтимоий – сиёсий жараёнлар таъсирида тилнинг луғат таркибидаги ўзгаришларни ўрганади. Шунингдек, Республикамиз Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги ПҚ-1875-сонли “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарорида келтирилган фикрлари муҳимдир: “... мамлакатда Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунини ҳамда Кадрлар тайёрлаш миллий дастур ошириш доирасида чет тилларда ўқитишнинг комплекс тизими, яъни уйғун камол топган, ўқимишли, замонавий фикрловчи ёш авлодни шакллантиришга, республиканинг жаҳон ҳамжамиятига янада интеграциялашувига йўнатирилган тизим яратилди”.

Ушбу дастур мутахассисликнинг назарий масалалари ва лингвистик

тадқиқотлар методологияси, тилшунослик тарихи ва унинг замонавий йўналишлари, ўрганилаётган тил тарихи, асосий чет тилидаги махсус адабиёт таҳлили йўналишларини ҳисобга олган ҳолда тузилган.

Ушбу мажмуа янги педагогик технологиялар ва тилшуносликнинг замонавий йўналишлари асосида тубдан янгиланишни илгари суради ҳамда тингловчиларнинг таълим бериш сифатини кўтариш мақсадида дастурда турли эффектив ва замонавий педагогик технологиялар ишлатилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад–тингловчиларда Туркия Жумҳурияти ташкил топишига қадар ва ундан кейинги жумҳурият даврлардаги тил вазиятининг ўзига хос хусусиятлари, ҳозирги даврда тилда юз бераётган жараёнларни ўрганишни ҳамда тилнинг ривожланиши ва ўзгаришига таъсир этадиган лингвистик ва экстралингвистик омилларни тушуна етиш билан таништиради. “Ўрганилаётган мамлакатда тил вазияти ва сиёсати (Туркия)” модулининг **асосий вазифалари** қуйидагилар:

- Туркия Жумҳуриятида тилининг интеграл омил сифатида ролини кўрсатиш;
- Турк тилининг хорижий тиллар билан муносабатини ва ўзаро таъсири ҳақида;
- Туркия Жумҳуриятининг ва Жумҳуриятда тил сиёсатининг шаклланишида Отатуркнинг ўрнини ўрганиш;
- Туркиядаги Турк Тил Қурими тил академияси фаолияти ҳақида маълумотга эга бўлиш;
- Туркия Жумҳуриятида мавжуд расмий ва норасмий тиллар ҳақида маълумот бериш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенциясига қўйиладиган талаблар

“Ўрганилаётган мамлакатда тил вазияти ва сиёсати (Туркия)” модули бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- ўрганилаётган мамлакатдаги социолингвистик вазиятни;
- ўрганилаётган мамлакатнинг этник таркиби ва уларнинг тилини;
- тил вазияти тушунчасини;
- тил вазияти турлари ва уларнинг фарқларини;
- ўрганилаётган мамлакатдаги этнолингвистик вазиятини;
- Билингвизм ва полилингвизмни;
- Давлат тили тушунчаси, яъни ўрганилаётган мамлакатда олиб борилаётган тил сиёсатини;
- Жамиятда тил вазиятини характерловчи омилларни;
- ўрганилаётган мамлакатда тил вазиятини меъёрга солишда Тил академиясининг ўрнини;

- саводсизлик даражаси юқори бўлган мамлакатларда давлат томонидан ўтказилаётган тил билан боғлиқ таълим тизимидаги ислохотларни;
- ОАВ ва телевидениенинг мамлакатдаги тил вазиятига таъсирини;
- Халқаро меҳнат тақсимоида Шарқ мамлакатларининг роли ва ўрганилаётган мамлакатдаги тил вазиятига уларнинг таъсирини;
- тил вазиятининг ривожланиш тенденцияларини;
- тил вазиятининг ривожланиш омиллари ва тарихий-маданий сабабларини;
- ўрганилаётган мамлакатнинг лингвогеографик ва лингвоареал тавсифини;
- ўрганилаётган мамлакат адабий тилининг маиший - сўзлашув тили ва диалектлардан фарқини;
- ўқитилаётган тил луғат бойлигининг ўсишда турли илмий ташкилотларнинг ўрнини тасвири ҳақидаги *билимларга* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- ўрганилаётган мамлакатдаги тил вазияти бўйича маълумотларни тўплаш, таҳлил қилиш ва тизимлаштириш;
- ўрганилаётган тилни ислох қилиш йўлида олиб борилган ҳаракатлар, уларнинг фаолиятига умумий баҳо бериш;
- глобаллашув шароитида ўрганилаётган шарқ тилининг умумий ҳолати бўйича кечаётган ўзгаришларни тушуна олиш **малакаларини эгаллаши** зарур;

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Мазкур фанни ўрганиш ва ўзлаштириш ўқув режада кўзга тутилган назарий ва амалий фандан етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишликни талаб этади. “Ўрганилаётган мамлакатда тил вазияти ва сиёсати (Туркия)” модули “Технологияга асосланган тил ўқитиш”, “Ўрганилаётган мамлакатлар тилларини ўқитишда маданиятлараро мулоқот” каби модуллар билан ўзаро боғлиқ

Мазкур модулни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланилади.

Хусусан, интерфаол методларнинг қуйидаги турларидан кенг фойдаланилади:

- Маърузалар;
- Семинар (мантиқий фикрлаш, тезкор савол-жавоб);
- Гуруҳларда ишлаш;
- Тақдимоиотларни қилиш;
- Индивидуал лойиҳилар;
- Жамоа бўлиб ишлаш ва ҳимоя қилиш
- кейс- стади (case-study);
- аклий хужум методи (brainstorming).

Шунингдек, фанни ўқитишда замонавий ахборот технологияларидан ҳам кенг фойдаланилади, жумладан:

- мультимедиа ёрдамида машғулотлар ташкил этиш,
- Power Point дастури ёрдамида презентациялар ташкил қилиш, компьютерда тестлар ўтказиш.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Мазкур фанни илмий ва амалий жиҳатдан етарли манбалар асосида ўрганган тингловчилар мавзунини бошқа гуманитар фанлар билан узвийлигини таҳлил қила олади, гуманитар фанлар тизимидаги муассасаларда ички ва ташқи алоқа органларида мутахассис сифатида касбий компетентликка эга бўлиб, ўз вазифаларни бажара оладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимооти

№	Модул мавзулари	Аудитория ўқув юкламаси		
		жами	жумладан	
			Назарий	Амалий машғулот
1.	1- мавзу: Социоллингвистикада тил вазияти ва сиёсатининг ўрни ва аҳамияти.	2	2	
2.	2-мавзу: Туркияда мавжуд тиллар; расмий ва норасмий тиллар хусусида.	2		2
3.	3-мавзу: Мустафо Камол Отатурк ва турк тили.	2		2
4.	4-мавзу: Туркияда тил сиёсати. Турк тил қуруми ва унинг фаолияти.	2		2
	Жами:	8	2	6

ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Социоллингвистикада тил вазияти ва сиёсатининг ўрни ва аҳамияти.

Тил ва этнолингвистик вазият тушунчаси. Тил ва этнолингвистик вазият ўртасидаги фарқлар. Тил вазиятининг турлари. Тил вазиятининг ўзгариш омиллари. Диахрон ва синхрон аспекти. Фаннинг тадқиқот методлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

2-мавзу. Туркияда мавжуд тиллар; расмий ва норасмий тиллар хусусида.

Туркиядаги тиллар. Уларнинг мамлакат ҳаётидаги роли. Турк тили лексикаси ривожланишининг асосий йўналишлари. Турк тилининг функционал лингвистик вазияти.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *муаммоли таълим, кластер, диаграмма, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

3-мавзу. Мустафо Камол Отатурк ва турк тили.

Адабий тилни халқ-сўзлашув тили билан яқинлашуви. Тилнинг луғат таркибини ўсиши ва бошқа тиллардан ўзлашиши. Турк тили лексикасининг ривожланишида сўз тузилишининг роли. Замонавий турк тилининг шаклланиши ва ривожда Отатуркнинг ўрни ва фаолияти.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, кейс, ўз-ўзини назорат.*

4-мавзу. Туркияда тил сиёсати. Турк тил қуруми ва унинг фаолияти.

Адабий тилни халқ – сўзлашув тили билан яқинлашуви. Тилнинг луғат таркибини ўсиши ва бошқа тиллардан ўзлашишда Турк Тил Қурумнинг ўрни. Қурумнинг фаолияти ва ўтказган ва ўтказмаётган қурултойлари ҳақида.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, кейс, ўз-ўзини назорат.*

Ўқитиш шакллари

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган саволларга ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

МАЪРУЗА ВА АМАЛИЙ МАВЗУЛАР

1 KONU: BİLİMDALINA GİRİŞ

(Социолингвистикада тил вазияти ва сиёсатининг ўрни ва аҳамияти).

Konunun içeriği

1. Bilimdalı alanı hakkında.
2. Bilimdalı alanının problem durumu
3. Bilimdalının Önemi
4. Bilimdalının Amacı
5. Bilimdalı Soruları
6. Bilimdalının Sınırlılıkları
7. Yöntemi hakkında

Anahtar kelimeler: Dil (langue), toplum, birey, dilbilim (linguistic).

Sosyo-kültürel değerler insani hayata bağlayan en önemli araçlardır. İnsanın niteliğinin bildirişim açısından dili işaret etmesi, dilin ise toplumdaki bağımsız düşünümlemeyeceği gerçeği yadsınamaz.

Dil (langue) Aksan'ın ifadesiyle bir toplumun bireyleri arasında anlaşma sağlayan yerleşik dizgedir. Haberleşme aracı olan insan dilini bilimsel bir şekilde incelendiği çalışma alanına dilbilim (linguistics) denir. Dilbilim, dilin nasıl çalıştığını inceleyen ve dili merkeze alarak dile ilgili her türlü çalışmayı yapan, dildeki hataların üstüne kural koymadan giden detaylandırılmış bir alandır. Dilbilim alanında ise yapısalcılıktan topluma doğru bir seyir izlemiş olan çalışmalar, insani değerler üzerinde durma eğiliminden kaynaklanmaktadır. Dilbilimi meydana getiren disiplinler yapısal ve sosyo-kültürel unsurlar olarak ikiye ayırabiliriz.

Çalışılacak **Bilimdalı** alanı dilbilimin sosyo-kültürel dalları arasında yer alan toplumsal dilbilim (sociolinguistics) disiplinidir. Kavram Fransızca'da sociolinguistique, İngilizce'de sociolinguistics, Almancada soziolinguistik olarak kullanılırken dilimizde sosyolinguistik ve sosyolengüistik adlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İmer'in aktardığına göre kavram dilimize dilsel toplumbilim, Toplumdilbilim toplumsal dilbilim, toplumbilimsel dilbilim adlandırmalarıyla çevrilmisti. Uygulamada ay olan bu alanlar kuramsal olarak farklı gösterilmek istenmektedir. Tezimde toplumsal dilbilim ifadesi kullanılacaktır. Vardar (2002) toplumsal dilbilim şu şekilde tanımlar "dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilkeleri bunların birbirini etkilemesi, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmaması, bir başka deyişle de bu iki tür olgu arasındaki eşdeğerlilikleri inceleyen kavramı dal." s 196)

Toplumsal dilbilimin bir bilim dalı haline gelmesi ve çoğu ülkede ortaya çıkıp yayılması kısa sürede gerçekleşmişti. Toplumsal dilbilim 20. yüzyılın birinci yarısında Kuzey Amerika'da zencilerin konuştuğu dil ile standart İngilizce arasındaki farklılıkları eğitimde nasıl çözüleceği, bu iki kullanımın farklı dilsel biçimler mi olduğu vb sorunlara çözüm bulma ihtiyacından doğmuş ve özellikle 1960'larda İngiliz pedagog Basil Bernstein'in çalışmalarıyla önemli bir bilim haline

gelmiştir.

Çalışmada alan ile ilgili ilkemizdeki kaynakların çoğuna ulaşılmaya çalışılıp veriler toplanacak ve bu veriler karşılaştırma tekniğinden geçirilerek eleştirilecek ve yorumlanacaktır Alan ile ilgili venlern karyılaştırma, elestin ve yorum safhalarından geçilerek belirli bir düzende derlenmesi esastir Çalıymanın kuramsal olarak temelinde yer alan görüşler ve bayvurulan yontemi lere ilgili başlıklarda degilmistir.

Problem Durumu

Ulkemizde toplumsal dilbilim çalışmaları yan özelliğinden tam anlamıyla kurtulamamış, kapsamı tam anlamıyla belirlenememiş, yapılan çeviriler kavram kargaşasına neden olmuş ve bu alanda yazılan tez, makale, kitap çok az sayıda sınırlanmış, yapılan uygulamalar da yetersiz kalmıştır. Türkiye'de toplumsal dilbilim tanıtılmamış ve yeterince gelişmemiştir

Bilimdalının Önemi

Günümüzde bilim ilerlemesi, konu alanlarının ve sorunların daha karmaşık hale gelmesi sebebiyle disiplinler arası çalışmalar çok önemli hale gelmiştir. İnsanın değişerek gelişmesi ve toplumun da burun olgularıyla birlikte değişmesi, bireyi ve evreni anlamada dil ile toplum olgularının ortaklaşa işe koşulmasını kaçınılmaz hale getirmekte, bu da toplumsal dilbilimin çağa yön verecek bir bilim haline geldiğini göstermektedir. Sadece soyut bilgilere dayanılarak hipotezlere ulaşmak gerçek anlamda fayda sağlamamaktadır Toplumsal dilbilim venleri gerçek yaşam ve toplumun içinden alınan dilsel kesitlerde Özellikle eğitim politikalarına yon vermesi bakımında kültürel değerlere salup çıkma ve devlet olma bilincini diri tutna açısındani toplumsal dilbilim çalışmalara duyulan ihtiyaç artmıştır.

Bilimdalının Amacı

Türkiye'de Gimize Kadar Yapılmış; Olan Toplumsal Dilbilim Çalışmaları Genel Bir Bakış adlı bilimdalı çalışması amacı ülkede dağunuk durumda alan toplumsal dilbilim çalışmaları sormileyici balas açısıyla br arava getrip detlemek söz konusu disiplinin ülkemizde de tam anlamıyla bilim özelliğme kavuşmasına katkı sağlayıp daha sistemli hale getirmektir. Alanda yapılmış çalışmaların tamamına yakınına ulaşılmaya çalışılıp, çalışma sahasının şekillendirilip sistemli bir çatı altında derlenmesinin yanında ayrıca bu alandaki kavram yanlışlarına son verilmesi amacı da güdülmektedir

Bilimdalı Soruları

"Türkiye'de Günümüze Kadar Yapılmış Olan Toplumsal Dilbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış" adlı tezimizde öncelikli olarak şu sorulara yanıt aranmıştır.

Toplumsal dilbilim Türkiye'de tanınmakta mıdır?

Toplumsal dilbilim Türkiye'de ne kadar tanınmaktadır?

Toplumsal dilbilim konuları nelerdir?

Türkiye'de toplumsal dilbilimin hangi konularında çalışmalar yapılmıştır?

Türkiyede yapılan toplumsal dilbilim çalışmalar modern dilbilimin ışığında, yöntem

ve tekniğiyle mi yapılmıştır?

Toplumsal dilbilimin ülkemizdeki popüler konuları hangisi ya da hangileridir?

Türkiye de toplumsal dilbilim konularında yazılmış önemli kitap, ya da makaleler nelerdir?

Türkiyede toplumsal dilbilim disiplininde yapılmış uygulamalar var mudur, varsa bunlar nelerdir ve ne gibi sonuçlar ortaya koymuştur?

Bilimdalının Sınırlılıkları

Bu çalışma temelde Saussure'un kurucusu olduğu yapısal dilbilimi disiplinine dayanmaktadır. Modern dilbilim de denilen bu alan, dili kendi içinde inceler. Dili bir olgu olarak görür ve dil bilgisi gibi kural koymaz. Dilin toplumsal bir kurum olması ve sözün ise bireysel bir davranış olmasından, yani dil/söz ayrımından hareketle dilin toplumsal yönü hakkında araştırma yapılması öngörülmüştür. Bu ayrımdan doğan toplumsal dilbilimin eksiklik ve ayrılık kuramları çerçevesinde ayrıca Whorf'un dil-içi dünya görüşüm destekler nitelikte tez çalışması yapılmıştır.

Çalışma ülkemizdeki toplumsal dilbilim çalışmalarının kitap, kitaplarda bahsi geçen bölüm ve konu, makale, tez çalışmalarıyla sınırlıdır. Ayrıca bu çalışmaların kayda değer olanlarıyla da sınırlandırılmıştır

Yöntem

Dersimizde modern dilbilimin, özellikle tarihsel dilbilimin kullandığı, artzamanlı yöntem (diachronic) kullanılmakla beraber eşzamanlı yöntem, betimsel yöntemden faydalanılmıştır.

Dilbilimin temel amacı dillerin işleyişi betimlemektir Dilbilgisi gibi kurallar üretmek yerine dil olgularının gözlemlenip betimlenmesi ve özelliklerinin yorumlanıp tartışılması esas alınmıştır. Vardar'a göre (2002) "betimsel dilbilim, bir dildeki gerçekleştirilmiş öğelerden oluşan bir burince aracılığıyla o dilin yapısını inceleyen dilbilim akımıdır (40).

"Bir dili eşzamanlı incelenmesi her şeyden önce betimseldir ve çeşitli değişim faktörlerine göre statik olarak düşünülen bir zaman parçası içinde ya da çok kısa bir tarihsel dönem içinde dilin yapısını araştırmaktır" (Kıran 1984, s. 95).

Ülkemizde toplumsal dilbilimle ilgili İngilizce yazılan az sayıda kitap veya makalelerden faydalanmak için de çeviri yöntemi kullanılmıştır. Bu alanda önceden yapılmış çevirilerdeki bazı hatalar kavram yanlışlarına sebebiyet verdiği için farklı araştırmacıların tercih ettiği farklı kavramlar karşılaştırılıp mantık sırasıyla geçirmek yoluyla kullanılmıştır.

Konuyla ilgili sorular

Toplumsal dilbilim Türkiye'de tanınmakta mıdır?

Toplumsal dilbilim Türkiye'de ne kadar tanınmaktadır?

Toplumsal dilbilim konuları nelerdir?

Türkiye'de toplumsal dilbilimin hangi konularında çalışmalar yapılmıştır?

Türkiyede yapılan toplumsal dilbilim çalışmalar modern dilbilimin ışığında, yöntem ve tekniğiyle mi yapılmıştır?

Toplumsal dilbilimin ülkemizdeki popüler konuları hangisi ya da hangileridir? Türkiye de toplumsal dilbilim konularında yazılmış önemli kitap, ya da makaleler nelerdir?

Türkiyede toplumsal dilbilim disipliniinde yapılmış uygulamalar var mudur, varsa bunlar nelerdir ve ne gibi sonuçlar ortaya koymuştur?

Kaynaklar:

1. Gülcan Çolak. Toplum Dilbilimi. İstanbul: 2019
2. Süer Eker. Çağdaş Türk Dili. Grafiker yayınları Ankara: 2006.
3. Doğan Aksan. Her Yönüyle Dil. TDK yayınları. İstanbul: 2019
4. Rierre Acherd. Dilsel Toplumbilim.Cep Üniversitesi.İstanbul: 1994
5. Zeynep Korkmaz. Türkiye Türkçesi Grameri. TDK yayınları. Ankara: 2006.
6. Hamza Zülfikar. Söz Varlığı Yazım Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler., TDK yayınları Ankara: 2006.

2 KONU: TÜRKİYEDE KONUŞULAN DİLLER

(Туркияда мавжуд тиллар; расмий ва норасмий тиллар хусусида.)

Konunun içeriği

1. Türkiye de resmi dil konusu Anayasada.
2. Türkiye de konuşulan diller
3. Türkiye 'de yapılan anket ile anadili olarak konuşulan dillerin sıralaması

Anahtar kelimeler: Dil (langue), toplum, birey, dilbilim (linguistic), Kürtçe, Zazaca, Gürcüce, Lazca, Adigece, Boşnakça.

Eker (2007) dil farklılıklarına zaman, coğrafya ve toplumsal yapının yansırı etnik özellikler, eğitim aile, cinsiyet, yaş, birey vb etkenlerin sebep olduğunu belirtir (s 127) Görüldüğü gibi diller bu çok değişkene göre sınıflandırılabilir Dil olgusunun karmaşıklığından dolayı kesin ve yeterli bir sınıflandırma yapılamamaktadır Dersimizdede dil türlerini toplumsal dilbilim ışığında ele aldığımız için insanın ve toplumun içinde bulunduğu değişkenler açısından dil türlerine değinilecektir Coğrafya degiskenne gore struflandırma modern dilbilimin sınıflandırma anlayışına uymadığından insan ve toplumu içinde bulunduğu değişkenler konumuz olduğundan dersimizde yapısal dilbilim açısından da dil türlerine değilmeyecektir Aynıda belirtmelidir ki toplumsal açıdan dil türleri ifade edilirken dil kullanımları dil engellen. dil durumları, dil görünümleri, dil değişkenleri vb başlık ya da alt başlık isimden tercih edilmektedir Bu kavramlar çalışmamızda dil türleri adı altında toplanmıştır.

Türkiye 'de 36 dil konuşuluyor 2008 Dünya Diller Yılı kutlanıyor. Ethnologue.com'a göre Türkiye 'de Türkçe 'yle birlikte 36 dil konuşuluyor. Türkiye 'de konuşulan dilleri dünya dilleri üzerine kapsamlı çalışmalara yer veren

ethnologue.com'un Türkiye raporuna göre Türkiye'de Türkçe'yle birlikte 36 dil konuşuluyor. Ancak Ethnologue'un rakamları da birçok dil için eski. Çoğu 1980'lere ya da 1990'lara ait. Bu durum, Türkiye'nin dilleri için de güncel çalışmalara ihtiyaç olduğunu gösteriyor.

Abazaca: 10 bin civarında insan tarafından konuşuluyor (1995).
Abhazca: 35 bin (1993) Abhazyalının 4 bin kadarı (1980) tarafından çoğunlukla Çoruh, Bolu ve Sakarya'da anadili olarak konuşuluyor.
Adigece (Çerkesçe): 1965 nüfus sayımında önemli bölümü Kayseri, Tokat ve Kahramanmaraş'ta 71 bin kişi tarafından anadili olarak konuşulduğu tespit edildi.
Arapça (Kuzey Mezopotamya): Mardin ve Siirt ağırlıklı olmak üzere 400 bin kişi bu dili konuşuyor (1992).

Arnavutça: 65 bin Arnavut'un 15 bin kadarı konuşuyor (1980).
Azerice (Güney): Çoğu Kars'ta 530 binden fazla kişi tarafından konuşuluyor (1996).
Boşnakça: Ağırlıklı olarak Batı illerinde olmak üzere 20 bin kişinin anadili (1980).
Bulgarca: Bulgaristan göçmenleriyle birlikte 300 bin kişi konuşuyor (2001).
Çingene Dilleri: Ethnologue.com'un Domari ve Romani olarak ikiye ayırdığı dilleri toplamda 50 bini aşkın kişi konuşuyor.

Ermenice: 70 bin civarında Ermeni'nin 40 bini konuşuyor (1980).
Gagavuzca: 327 bin kişi konuşuyor (1993).

Gürcüce: Başta Artvin, Ordu ve Sakarya olmak üzere 40 bini aşkın kişi tarafından konuşuluyor (1980).

Kabartayca (Çerkesçe): Önemli kısmı Kayseri ve çevresinde 202 bin kişi konuşuyor (1993).

Kazakça: 600 kadar kişi konuşuyor (1982).

Kırgızca: Van ve Kars yörelerinde binden fazla kişi konuşuyor (1982).
Kırım Türkçesi (Balkan Tatarcası): Tam olarak kaç kişi tarafından konuşulduğu bilinmiyor. Özellikle Ankara'nın Polatlı yöresindeki Tatar köylerinde kullanılıyor.

Kumukça: Birkaç köyde konuşuluyor. Kürtçe: Ethnologue.com Zazaca, Dimlice ve Kırmançi ile Kırmançi'nin lehçeleri sayılan Şikaki ve Herki'yi ayrı diller olarak değerlendiriyor. Tüm bunlar Kürtçe ana başlığında toplanırsa 5 milyondan fazla kişinin anadili olarak Kürtçe konuştuğu söylenebilir. KONDA'nın 2007 tarihli araştırmasına göre kendini Kürt olarak tanımlayanlarsa 11,5 milyon civarında.
Ladino: Çoğu İstanbul ve İzmir'de 8 bin kişi konuşuyor (1976).
Lazca: 30 binden fazla kişi anadili olarak konuşuyor (1980). KONDA'ya göre Türkiye'de kendini Laz olarak tanımlayanlar 220 bin civarında. Ağırlıklı olarak Rize'nin doğusu ve Artvin'de konuşuluyor. Osetçe: Digor lehçesi Bitlis, Erzurum, Kars, Muğla ve Antalya yörelerinde konuşuluyor (1993). Özbekçe: Hatay, Gaziantep ve Urfa'da 2 bine yakın kişinin anadili (1982).

Rumca (Yunanca): Büyük çoğunluğu İstanbul'da 5 bine yakın kişi konuşuyor (1993).

Süryanice: Ethnologue.com tarafından Turoyo ve Hertvince gibi lehçeleri ayrı ayrı değerlendirilen Süryanice yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Hertvince lehçesi Siirt'te 1000 kadar kişi tarafından konuşuluyor (1999). Turoyo ise Mardin yöresinde 3 bin civarında insanın anadili (1994). Tatarca: İstanbul'daki Tatarlar tarafından konuşuluyor.

Türkçe: Türkiye nüfusunun yüzde 90'ının anadili (1987). KONDA'ya göre bu oran yüzde 85. Türkmençe: Tokat ve çevresinde bin kadar kişi tarafından konuşuluyor (1982). Uygurca: Çoğu Kayseri'de 500 kişi konuşuyor (1981).

Türkiye'de resmî yazışma ve eğitim dili Türkçe'dir Anayasa'nın 42. maddesi uyarınca:

“Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır”.

Bu yasa gereği Türkiye'de Kürtçe, Zazaca, Gürcüce, Lazca, Adigece ve Boşnakça gibi dillerde eğitim ve öğretim yapılamamaktadır. Uluslararası insan hakları savunucuları Türkiye nüfusunun %20 ile %25'inin Türkçe dışındaki anadilleri konuştuğunu ve bu dillerin yazılı hale getirilmezse Ubıhça gibi yok olacağını öngörmektedirler. Türkiye'de konuşulan başlıca diller ise:

Türkiye'de yapılan anket ile

anadili olarak konuşulan dillerin sıralaması şöyle:

- Türkçe: % 88,54
- Kürtçe: % 8,97
- Zazaca: % 1,01
- Arapça: % 2,38
- Türki diller: % 0,28
- Balkan dilleri: 0,23
- Lazca: % 0,17
- Çerkesce: % 0,10
- Ermenice: % 0,02
- Kafkas dilleri: % 0,09
- Rumca: % 0,03
- Batı Avrupa dilleri: 0,03^[7]
- Ladino (Yahudi İspanyolcası): % 0,01
- Kıptice: % 0,01
- Diğerleri: % 0,11

Dil listesi

Ad	Asıl ve diğer adları	Konuşan kişi	Bölgeler	Dil ailesi ya da grup	ISO numarası
Abazaca	Абаза Бызшва	12,000	Sakarya, Düzce	Kuzeybatı Kafkas dilleri	ISO 639-3: abq12 Kasım 2012 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl

Abhazca	Аԥсуа	43.000 (-)	Sakarya, Düzce	Kuzeybatı Kafkas dilleri	endi. (İngilizce) ISO 639-3: abk25 Ekim 2012 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)
Adigece	адыгабзэ	70.000	Sakarya, Düzce, Kahramanmar aş, Kayseri, Çorum, Tokat Hatay, Adana, Mersin, Mardin, Siirt, Şırnak, Batman, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis, İstanbul, Ankara, İzmir İstanbul, Bursa, Kırklareli, İzmir, Yozgat, Çanakkale, Biga	Kuzeybatı Kafkas dilleri	ISO 639-3: ady12 Ağustos 2012 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)
Arapça	العربية	750.000- 1.500.000	Bitlis, Muş, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis, İstanbul, Ankara, İzmir İstanbul, Bursa, Kırklareli, İzmir, Yozgat, Çanakkale, Biga	Semitik Diller	ISO 639-3: ayp23 Ekim 2012 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)
Arnavutça	Shqip	65.000 (+)	Sivas, Tokat, Kahramanmar aş	Hint- Avrupa dil ailesi	ISO 639- 3: als (İngilizce)
Avarca	МагIарул мацI	3.200	Sivas, Tokat, Kahramanmar aş	Kuzeydoğ u Kafkas dilleri	ISO 639- 3: ava (İngilizce)
Azerice	Azərbaycanca	550.000 (-)	Ağrı, Amasya, Ardahan, Bayburt, Erzurum, İğdır, Kars, Muş, Sivas	Ural Altay Dil Ailesi / T ürk dilleri	ISO 639-3: azj9 Şubat 2010 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)
Boşnakça	Bosanski	100.000 (+)	İstanbul, Adapazarı, İzmir, Manisa, Bursa	Hint- Avrupa dil ailesi / Sla v dilleri	ISO 639- 3: bos (İngilizce)
Pomakça	Помацки P omacki	100.000- 300.000	Çanakkale, Gönen-Erdek,	Hint- Avrupa	ISO 639-3: bul6 Aralık 2012 tarihinde Wayback

			Edirne, Kırklareli Biga muhacirlerinc e	dil ailesi / Sla v dilleri	Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)
Çingene dili	romani čhib	50.000	Batı Türkiye (Edirne, Tekirdağ, İstanbul, Biga)	Hint- Avrupa dil ailesi / Hi nt Dilleri	ISO 639-3: rnm1 Ocak 2013 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)
Ermenice	Հայերէն	40.000	İstanbul, Hatay, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Batman, Kars	Hint- Avrupa dil ailesi	ISO 639- 3: hye (İngilizce)
Gürcüce	აჭარული	70.000 - 100.000	Artvin, Bursa, Samsun, Ordu, Rize	Güney Kafkas dilleri	ISO 639- 3: kat (İngilizce)
Hemşince	Հոմշէցի Homşetsi	13.000	Artvin	Hint- Avrupa dil ailesi	
Hertevince	Ժիւթ Sôreth	4	Siirt Pervari'nin Ekindüzü köyü	Aramice	
Kabardeyce	къэбэрдейбз э	130.000	Kayseri, Kahramanmar aş	Kuzeybatı Kafkas dilleri	ISO 639-3: kbd12 Ağustos 2012 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)
Kazakça	Қазақша- Qazaqşa	1.500- 5.000 (+)	Manisa İlinde Salihli, İstanbul ve Kayseri	Ural Altay dil ailesi / Tü rk dilleri	ISO 639- 3: kaz (İngilizce)
Kırgızca	Кыргызча	3.850- (+)	Van (Ulupamir köyü) ve Malatya, İstanbul	Ural Altay dil ailesi	ISO 639- 3: kir (İngilizce)
Kırım Tatarcası	Qırımtatarca / Kırım Türkçesi ^{[8][9]}		Ankara (Polatlı ilçesi Karakuyu köyü), Bursa,	Ural Altay dil ailesi / Tü rk dilleri	ISO 639-3: crh5 Ekim 2008 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivl endi. (İngilizce)

Kürtçe	Kurdî / Kurmanji, Kurmancî, Kurdî	8.735.108 (Türkiye'nin %11,97'si) ^[10] ^{[[11]]}	Eskişehir Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Hint-Avrupa dil ailesi / İrani Diller	ISO 639-3: kmr21 Ocak 2013 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivlendi. (İngilizce)
Yahudi İspanyolcası	גוידיא-איספאנייל / Sefardi, Spanyol, Haquetiya	8.000	İstanbul	Hint-Avrupa dil ailesi / Roman Dilleri	ISO 639-3: lad (İngilizce)
Lazca	Lazuri / ლაზური	250.000 (Türkiye'nin %0,51'i) - 250.000	Artvin, Rize, Sakarya, Düzce, Kocaeli, Yalova, Bursa	Güney Kafkas dilleri	ISO 639-3: lzz1 Aralık 2007 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivlendi. (İngilizce)
Osetçe	Иронан	37.000	Tokat, Yozgat, Erzurum, Kars, Bitlis, Muğla, Antalya	Hint-Avrupa dil ailesi / İrani Diller	ISO 639-3: oss (İngilizce)
Özbekçe	O`zbek tili	3.000	Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa	Ural Altay dil ailesi / Türk dilleri	ISO 639-3: uzs (İngilizce)
Pontusça - Trabzon Rumcası	Ποντιακά / Ρομέικα	5.000 (+)	Trabzon	Hint-Avrupa dil ailesi	ISO 639-3: pnt (İngilizce)
Yunanca	Ελληνικά	5.000	İstanbul, Çanakkale, Trabzon, Bursa, İzmir, Hatay	Hint-Avrupa dil ailesi	ISO 639-3: ell28 Mayıs 2010 tarihinde Wayback Machine sitesinde arşivlendi. (İngilizce)
Süryanice	ܐܘܪܘܟܐ / Turoyo, Suryoyo, Syryoyo, Turani	40.000	İstanbul, Mardin, Şırnak	Semitik Diller	ISO 639-3: tru (İngilizce)
Türkçe	(Türkiye Türkçesi)	46.278.000 (1987) 61.69	Tüm ülke	Ural Altay dil	ISO 639-3: tur12 Kasım 2012 tarihinde Wayback

		3.065 (2007)		ailesi / Türk Machine sitesinde arşivli rk dilleri endi. (İngilizce)
Türkmençe	Türkmençe	1.400	Tokat, Gaziantep	Ural Altay ISO 639- dil ailesi 3: tuk (İngilizce)
Uygurca	ئۇيغۇرچە	1.000 (-)	Kayseri, Nevşehir	Ural Altay dil ISO 639- ailesi / Türk 3: uig (İngilizce) rk dilleri
Zazaca	Zazaki / Dimli, Dımılki, Kirdkî, Kirmanckî	500.000- 1.000.000	Erzincan, Tunceli, Elazığ, Malatya, Diyarbakır	Hint- Avrupa dil ISO 639- ailesi / İra 3: diq (İngilizce) ni diller

Konuyla ilgili sorular

1. Dilbilimi meydana getiren disiplinleri hangi unsurlarla ayıra biliriz?
2. Toplumsal dilbilim kaçınıcı yılda kimin çalışmalarıyla önemli bilim haline gelmiş?
3. Türkiye'de türkçeyle birlikte kaç tane dilde konuşulur?
4. Abhazca hangi şehirlerde ana dili olarak kullanılır?
5. Eker (2007)dil farklılıklarına zaman,coğrafya,toplumsal yapının yanısıra nasıl etkinlerin sebep olduğunu belirtti?
6. Günay (2004) dil türlerini nasıl guruplandırmış?
7. Kim kendi araştırmalarında yazılı dil ile yazı dilinin aynı şey olmadığını açıklar?
8. Türkçe ilk ne zaman kim tarafından resmi dil ile ilan edilmiştir?

Kaynaklar:

1. Gülcan Çolak. Toplum Dilbilimi. İstanbul: 2019
2. Süer Eker. Çağdaş Türk Dili. Grafiker yayınları Ankara: 2006.
3. Doğan Aksan. Her Yönüyle Dil. TDK yayınları. İstanbul: 2019
4. Rierre Achard. Dilsel Toplumbilim.Cep Üniversitesi.İstanbul: 1994
5. Zeynep Korkmaz. Türkiye Türkçesi Grameri. TDK yayınları. Ankara: 2006.
6. Hamza Zülfiyar. Söz Varlığı Yazım Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler., TDK yayınları Ankara: 2006.

3 KONU: ATATÜRK VE TÜRK DİLİ (Мустафо Камол Отатурк ва турк тили).

Konunun içeriği

1. Atatürk inkılâplarının amacı nedir?
2. Osmanlılar ve Selçuklu Devleti döneminde resmi dil, ilim ve edebiyat dilleri.
3. Atatürk'ün 1928 yılındaki yazı inkilâbi ve 1932 yılında da dil inkilabı.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Osmanlı, Selçuklu, yazı inkilabı, dil inkilabı, Dil (langue), toplum, birey, dilbilim (linguistic),

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

Atatürk inkılâplarını bir bütün olarak düşünmek, Türk dilinin bu inkılâplar bütünü içindeki yerini de bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Atatürk'ün dört yıllık bir istiklal Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı içinden çekip çıkarttığı Türk unsuru ile kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluk yapısından milli bir devlet yapısına geçişin damgasını taşımaktadır. Cumhuriyetin bu vasfı, Devlet-i Osmaniye ve Millet-i Osmaniye gibi deyimlerle anlatılan karma bir cemiyet yapısından, millet ve Türk milleti anlayışına, topluluğu kaynaştıran din ve ümmet bağından da milliyet bağına geçmekle sağlanabilmiştir. Devletin kuruluşu ana felsefesi itibariyle böyle bir fikir temeline oturtulunca, pek tabiidir ki, devlet varlığını oluşturan sosyal kurumlar da bu temel felsefeye paralel bir gelişme göstereceklerdir.

Atatürk inkılâplarının gayesi de Türkiye Cumhuriyetini her yönü ile gelişmiş ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmış bir devlet haline getirebilmektir. Ancak, bu ana görüşün temelinde de yine milli değerler yer alır. Atatürk, Türk cemiyetini, Doğu medeniyetinin gelişmemizi engelleyici yanlarından kurtarmayı planlarken, aynı zamanda kendimize has unutulmuş değerlerimizi ortaya koyma amacı da güdüyordu. Batı medeniyetinin taklitçilikten uzak geliştirici unsurların alalım derken, bu medeni değerlerin kendi kültür değerlerimizle kaynaştırılmasını da şart koşuyordu. Atatürk'ün, inkılâplarımızı Türklüğün gerçek değerlerine kavuşma mücadelesi olarak değerlendirmiş olması da bundan ileri gelir.

Atatürk'ün milli devlet anlayışı nasıl XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan "Milliyetçilik" akımının kendi tarihi ve sosyal ihtiyaçlarımızla bütünleşmiş ve şuurlaşmış bir ifadesi ise, Türk diline bakış açısı da devlet varlığının devamını ve gelişmesini sağlayan milli kültür değerlerine dönüşün bir ifadesidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde imparatorluğun kuruluşunu oluşturan karma toplum yapısı dolayısı ile Türk unsuru nasıl ikinci plana itilmiş ve horlanmış ise, Türk dili de aynı şekilde ikinci plana itilmiş ve horlanmış bulunuyordu. Daha Osmanlılardan önce, Selçuklu Devleti döneminde bile, resmi dil, ilim ve edebiyat dilleri olarak Arapça ve Farsça büyük bir rağbet görüyordu. Gerçi, XIII-XV. yüzyıllar arasındaki dönemde, Türkçe, Arap ve Fars dillerine karşı verdiği mücadele ile, müstakil bir yazı dili halinde yol almağa başlamıştı. Fakat ne yazık ki, bu mutlu durum ancak XV. yüzyıl ortalarına

kadar sürebilmiştir. Bundan sonraki yüzyıllarda, çeşitli tarihî, sosyal ve kültürel sebeplerle Türk yan dilinin akışında büyük değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler saray erkânı ve aydınlar arasında koyu bir Osmanlı-Islâm sisteminin yer alması, Arap ve Fars dillerinin çok daha yoğun bir şekilde Türkçe'ye girmesi ve Türkçe'nin yetersizliğinden söz edilerek hakir görülmeye başlaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha klasik Osmanlıcanın teşekkülünden önceki devreden başlayarak, cemiyete öncülük etmek vazifesini yüklenmiş olan aydınlar arasında bir eserin Arap veya Fars dili ile yazılmış olması bir öğünç, Türkçe yazılması ise bir utanç vesilesi sayılmıştır. Mesnevi tarzında 8.000 beyitlik muazzam Türkçe bir eser meydana getirmiş olan Mustafa Şeyboğlu'nun bile, Hurşid- nâme'sinde:

*Göbüt dildür bu dili irdem çok
Ağaç Dur ya hö taşdur kim tasu
Sovukdur tadı yokdur tuz yokdur
Yavandur lezzeti vü özi yokdur
Belmez aslı faslı yönü yoşı
Bilinmez kandur nâhösi höşi*

diyerek, Türkçe'yi tatsız, tuzsuz, yavan bir dil olarak görmesi, milli şuurun körelmesinden doğmuş ve moda haline gelmiş yanlış bir kanaatin ifadesidir. Yaygınlık kazanmış bu genel tutum dolayısıyla, Türkçe XV-XIX. yüzyıllar arasında hep geri plâna itilmiş: Arapça, Farsça ve Türkçe'nin karışmasından oluşmuş sun'i bir dil durumundaki Osmanlıca'ya ağırlık verilmiştir Türkçe, yalnız başına daha çok halk edebiyatında ve halka yönelmiş basit konulu eserlerde yer alabilmiş veya günlük ihtiyaca cevap veren bir konuşma dili olarak süregelmiştir. Böylece, yavas yavas devlet dili ve aydınlar kullandığı yazı dili ile konuşma dili arasında uçurum denecek bir ayrılık ortaya çıkmıştır, öyle ki Osmanlıca artık yazılan fakat konuşulmayan bir dildir. Konuşulan Türkçe'nin ise yazı dilinde asla yeri yoktur. Bu durum "hatillaşma hareketinin başladığı Tarzimat devrinde ağır bir tepkiye yol açmıştır, Ancak, Tanzimat devrindeki tepki ve sadeleşme cereyanı daha çok fikir temelinde yol aldığı için bir arayış devri olmaktan ilen teyememistir Osmanlıca, yarardan yazara sanatkârdan xan'utkara. san'at anlayışından san'at anlayışına az çok değişen dalgalanmalarla 2. Meşrutiyet (1908) devrine kadar uzana gelmiştir. 2. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasını dolduran devre, imparatorluğu meydana getiren Türk ve Müslüman olmayan unsurlar dışında, Türk unsurunda da millî guurun pahlandığı ve "Milliyetçilik" idealinin doğmuş olduğu bir devredir. Siyasi ve sosyal alanlardaki bu akım, elbette edebiyat ve dilde de aksini bulacaktır. Nitekim 1911-1923 yılları arkasını kaplayan Milli Edebiyat dönemi, milli bir edebiyat için milli bir dil gereklidir" görüşü ile İstanbul Türkçesini örnek alarak, sadeleşme bakımından hayli yol almıştır. Devrin fikriyatını yapmış olan Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları adlı eserinde belirttiği üzere, İstanbul Türkçesi konuşuluyor fakat yazı İmuyordu. Yazılan dil de konuşulmuyordu. O bizim milli dilimiz hangisi idi? Edebiyatta Omer Seyfettin'in öncülük ettiği Yeni Lisan alanı, bu alanda büyük bir hizmet görmüştür. Ancak, Cumhuriyet devrine girildiği zaman, daha dilimizin Türkçeleşme yolunda kat edeceği epey mesafe vardı. Çünkü Arapça ve Farsça'nın Türkçe'nin yapısına ters

düŖen yığmlarca kelimesi ile bu dillerin ekleri ve kaideleri ile kurulmuş isim ve sıfat tamlamaları, birleşik sıfat ve zarflar pek yaygın idi. Bu durum, Türkçe'nin kendi kendini geliştirme gücünü kesiyor ve gürleşmesine engel oluyordu. Ayrıca, dilimize Tazimat'tan beri girmeye başlamış olan Batı kaynaklı kelimelerin durumu da tedirginlik veriyordu. Sözlük, gramer, terim ve imla meseleleri de hâlâ askıda idi. Bu bakımdan, Cumhuriyet devrinde, dile devletin temel yapısına denk düşen bir politika ile eğilmesi gerekiyordu. Atatürk'ün 1928 yılında yazı inkılabı ve 1932 yılında da dil inkılabı ile ele almış olduğu Türk dili, işte tarihi ve sosyal ihtiyaçlarımızın olgunlaştırdığı milli devlet politikasına paralel bir milli dil anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışın bağlı bulunduğu esasları şu noktalarda toplayabiliriz:

1. Dilimizi Arapça, Farsça, ve Türkçe'nin karışımından oluşmuş karma ve sun'i bir dil yapısındaki Osmanlıca, hall devam edegelen ve Türkçe'ye zarar veren pürüzlerinden temizlemek:

2. Aydınlanın dili ile halkın dili, yazı dili ile konuşma dili arasında daha önce ortaya çıkmış olan açıklığı kapatarak, halk ve anlamı birleştirici ve bütünleştirici bir dile ağırlık vermek:

3. Bunun sağlanabilmesi için: Türk diline milli bir gelişme yolu çizmek:

4. Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim millileştirmek, milli serhiyeni ne demek olduğunu kavrayarak bunu uygun milli bir dil politikası yürütmek:

Türkçeyi milli kültürümüzün eksiksiz bir ifade vasıtası haline getirebilmek; uzun vadede çağdaş medeniyetin edebiyat, sanat, bilim, felsefe ve teknik alanlarda gerektirdiği her türlü ihtiyacı karşılayabilecek kelime ve kavramları bulunan işlek ve zengin bir dil vasfına sahip kılmaktır.

Dil inkılabı ile çizilmiş olan bu hedeflere doğru yol alınabilmesi için, öncelikle dilin, millet ve kültür varlığı ile tarih şuuru içindeki yerine oturtulabilmesi, dolayısıyla, Türk milletine olduğu gibi Türk diline de bir şahsiyet kazandırılması gerekiyordu. Atatürk, dilin bir millet varlığı içindeki yerini "milliyetin bariz vasıflarından biri dildir" sözleri ile açıklamıştır. Bir topluluğun millet vasıf ve niteliğini kazanabilmesi, her şeyden önce, o millete has gelişmiş bir dilin varlığı ile mümkündür. Millet; dil, kültür ve gaye birliği ile biri birine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasi topluluk olduğuna göre, dilin bir milletin sosyal varlığı, duygu ve düşünce tarzı, tarihi, kültürü ve geleceği ile olan ayrılmaz birliktir. Denebilir ki, dil bir milleti ayakta tutan iskelet ve onu yaşatan kalptir. Bir milletin birliği ve bölünmezliği de ancak dil ile teminat altına alınabilirdi. Atatürk, bütün bu gerçekleri kısaca şu sözlerle dile getirmişti:

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı Türk milletidir. Türk milleti demek Türk dili demektir. Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde ahlak, an'anelerini, hatıralarını, menfaatlerini, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili Türk milletin kalbidir, zihnidir."

"Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil şuurla işlensin

Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır"

Gerek Atatürk'ün yukarıya yatırmış olduğumuz sozleri gerek Türk dili ile ilgili olarak başka munasebetlerle yapmış olduğu botan konuşmalar, onun Türk dili alanındaki milli dil politikasını süpheye meydan vermeyecek sekilde dile getiren açık seçik konuşmalardır Aynca, 1932 yılında haylailan dil inkilâh dolayısıyla çizilmiş olan çalışma prograntu, inkilabin tasarlanan hedefe dogru yol alabilmesi için yapılması gereken selen de sağlam bir programa baglyonu. Bu program gereğince

1. Türkçe'nin yapı ve işleyişi ile zatlaştığı için onun gelişmesine ve gürleşmesine engel olan Arap, Fars kaynaklı yabancı kelime, ek ve kaidelerin dilden atılması;

2. Türkçe'ye yeni bir gelişine yolu verilebilmesi için halk ağızlarında ve eski kaynaklarda yaşayan söz değerlerinin ortaya çıkarılması; kaynak eserlerin yayınlanması, tarihi devirlere uzanan araştırmaların yapılması ve dilin geçmişi ile bugünü arasında sağlam bir köprü kurulması kültür değerlerinin ortaya konması;

3. Bu yolla elde edilecek zengin malzemeye dayanılarak, dile, kendi yapı ve işleyişine uygun bir müdahale ile yeni kelimelerin kazandırılması;

4. Gelecekte gittikçe zenginleşen bir kültür dilinin yaratılabilmesi için elverişli şartların hazırlanması gerekiyordu.

Atatürk, o günün şartlarını göz önünde bulundurarak, önce halk ağızlarından derleme seferberliği ile işe başlattı. Daha sonra yeni kelimeler türetme safhasına geçildi. Başka milletlerin, söz gelişi Almanların birkaç yüzyılda tamamladıkları bu safhalari Atatürk gibi bir dehâ bes-altı yıl içinde gerçekleştirmek zorunda idi. Türkçeleştirme çalışmalarında Tanzimat'tan beri süregelen farklı görüşler yer alıyordu. Bunlar içinde, dilden yalnız yabancı ek ve kaidelerin atılması görüşünü benimseyenler yanında. Türkçe'nin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığı görüşünü benimseyenler daha ağır idi Atatürk, denemeden kaçınmayan bir inkilâpçı olarak bu görüşü uygulamaya aldı. Fakat birkaç yıl içinde bu yolun doğurduğu aşınılığın dil bilimi esaslarına ve dilin sosyal bir varlık olması realitesine ters düşerek dili bir çıkmaza doğru sürüklediğini görünce, "tasfiyecilik" yolundaki denemeden derhal vazgeçti. Bununla yüttugu gaye. dili kendisine engel olan yabanet unsurlardan temizlerken, bunlardan hangilerinin yabancı hangilerinin Türkçe sayılacağı tespitini dilticilik ilminin gereklerine bırakmaktı. Dolayısıyla da, dilimizin ve sosyal yapımızın ihtiyaclarına cevap verebilecek bir milli dil politikası gereklerine sadık kalmaktı. Esasen ondaki milliyetçilik anlayışı romantik ve hayali degil. Türk milletinin kendi sosyal ve tarihi sarlarının gerektirdiği gerçekçi ve medeniyetçi bir milliyetçilik anlayisidir. Bu anlayisi da su sözlerle dile getimuistir: Türk milliyetçiliği ilerleme ve gelişme yolunda. beynelmilel temas ve munasebetlerde bütün çağdaş milletlerle beraber yol almakta birlikte Türk sosyal yapısı kendine has hususiyetlerini ile korumakta Böyle bir milliyetçilik anlayışının gerektirdiği mill dil politikast, dilin geçimiy devarlerinin degerlendirilmesi yolu ile milli kultur politikasi tle olan haglants du bulmus lavakt Dil inkilâbunun kendinden beklenen hedefe ulaşabilmesi için, "özleştirme" adına yapıla gelen bütün çalışmaların yukarıda belirtilen milli dil anlayışına uygun bir çizgide yol alması

gerekir. Bu anlayışa ters düşen uygulamalar dil için yapıcı değil yıkıcı olur. Bu münasebetle belirtmek isteriz ki, 15-20 yıldan beri Türkçeleştirme çalışmalarının "ilericilik", "devrimcilik" sloganları ve "tasfiyecilik" yolu ile aşırı bir akim haline getirmeye çalışanların hedefleri ile Atatürk'ün dil inkılabı için öngördüğü yukandaki esaslar arasıda sağlam bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Çünkü dil ilminin gereklerine, Türkçe'nin yapı ve işleyiş ölçülerine ters düşen bu gidiş, dilin sosyal bir kurum olma realitesi ile de zıtlaştığından, dili bir yandan halka bir yandan da kendi kendine yabancılaştırmağa başlamıştır. Ayrıca, milli dilin en büyük dayanag olan kültür için de yozlaştırıcı ve yıkıcı bir nitelik taşımaktadır.

Konuyla ilgili sorular

1. Türk Dil Kurultayı ne zaman dil bayramı olarak kutlanmasına karar vermişti?
2. 1928 deki yazı inkilabi kimin adıyla bağlı?
3. Atatürk ne zaman dil inkılabı yaptı?
4. Artzamanlı yöntem sözlüğünün eş anlamı nedir?
5. Toplumsal dilbilim sözlüğünü türkçede hangi terimle eş anlamda kullanabiliriz?

Kaynaklar:

1. Gülcan Çolak. Toplum Dilbilimi. İstanbul: 2019
2. Süer Eker. Çağdaş Türk Dili. Grafiker yayınları Ankara: 2006.
3. Doğan Aksan. Her Yönüyle Dil. TDK yayınları. İstanbul: 2019
4. Rierre Acherd. Dilsel Toplumbilim. Cep Üniversitesi. İstanbul: 1994
5. Zeynep Korkmaz. Türkiye Türkçesi Grameri. TDK yayınları. Ankara: 2006.
6. Hamza Zülfikar. Söz Varlığı Yazım Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler., TDK yayınları Ankara: 2006.

4. KONU: TÜRKİYEDE DİL POLİTİKASI VA TÜRK DİL KURUMU

(Туркияда тил сиёсати. Турк тил қуруми ва унинг фаолияти)

Konunun içeriği

1. Atatürk tarafınca Türk Dil Kurumunun kuruluşu.
2. Türk Dil Kurumu'nun başlangıçtan çalışmalarını iki ana eksen üzerine.
3. İlmî çalışmaları yürüten kollar hakkında.
4. Türk Dil Kurumunun üç süreli yayını hakkında.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Osmanlı, Selçuklu, Türk Dil Kurumunun, Kollar.

Türk Dil Kurumu, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* adıyla 12 Temmuz 1932'de Atatürk'ün talimatıyla kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları, hepsi de milletvekili ve dönemin tanınmış edebiyatçıları olan Sâmih Rif'at, Ruşen Eşref, Celâl Sâhir ve

Yakup Kadri'dir. Kurumun ilk başkanı Sâmi̇ Rif'at'tır. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" olarak tespit edilmiştir. Kurulan cemiyet bu amacını *Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim ederek* gerçekleştirecektir. Bu amaca ulaşmak için de şu yol takip edilecektir: 1. *Toplanıp ilmî müzakerelerde bulunmak*; 2. *Türk dilini kendi meşelerine, tekâmülüne ve ihtiyaçlarına göre tespit ve tedvin etmek*; 3. *Türk dilini tetkike yarayacak vesaik ve malzemeyi elde etmek, eski kitaplardan ve memleketin her muntikasındaki halk dilinden derlemeler yapmak ve yaptırmak*; 4. *Cemiyet mesaisinin semerelerini her türlü yollarda neşre çalışmak*.

Atatürk'ün sağlığında, 1932, 1934 ve 1936 yıllarında yapılan üç kurultayda hem Kurumun yönetim organları seçilmiş, hem dil siyaseti belirlenmiş, hem de ilmî bildiriler sunulup tartışılmıştır. 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı sonunda Kurumun "Lügat-Istılah, Gramer-Sentaks, Derleme, Lenguistik-Filoloji, Etimoloji, Yayın" adları ile altı kol hâlinde çalışmalarını sürdürmesi kabul edilmiştir. Sonraki kurultaylarda bu kollardan bazıları ayrılmış, bazıları tekrar birleştirilmiş; fakat ana çatı değiştirilmemiştir. 1934'te yapılan kurultayda Cemiyetin adı, Türk Dili Araştırma Kurumu; 1936'daki kurultayda ise Türk Dil Kurumu olmuştur.

Türk Dil Kurumu başlangıçtan beri çalışmalarını iki ana eksen üzerinde yürütmüştür:

1. Türk dili üzerinde araştırmalar yapmak, yaptırmak;
2. Türk dilinin güncel sorunlarıyla ilgilenerak çözüm yolları bulmak.

Atatürk'ün kendisi de Türk dili üzerindeki yerli ve yabancı araştırmaları bizzat inceleyerek, dönemindeki bilginleri Türk dili üzerinde araştırmalar yapmaya yönlendirmiştir. Nitekim Türk dilinin en eski anıtları olan Göktürk (Runik) yazılı metinlerin ilk iki cildi onun sağlığında yayımlanmış; 1940'larda yayın hayatına çıkabilen *Dîvânu Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig* gibi eserler üzerinde de yine onun sağlığında çalışılmaya başlanmıştır. Daha sonra birçok cilt hâlinde ortaya çıkacak olan *Tarama* ve *Derleme Sözlüğü*'yle ilgili çalışmalar da Atatürk'ün sağlığında başlamıştır. *Tarama Sözlüğü*, 13. yüzyılda başlayan Batı Türkçesinin eski eserlerinin taranmasıyla; *Derleme Sözlüğü*, Anadolu ağızlarında kullanılan kelimelerin derlenmesiyle oluşturulmuş büyük sözlüklerdir. Çağdaş Türkçenin grameri, sözlüğü, imlâsı ve terimleriyle ilgili çalışmalar da Atatürk tarafından ilgiyle izlenmiştir.

Türk Dil Kurumunun kuruluşuyla birlikte çağdaş Türkçede çok hızlı bir arılaştırma akımı da başlamıştır. Bizzat Atatürk'ün öncülük ettiği, Türk dilinin yabancı kökenli sözlerden temizlenmesi akımı 1935 güzüne kadar sürmüş; halkın diline girip yerleşmiş kelimelerin dilden atılması işleminden bu tarihte vazgeçilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra da öz Türkçe akımı Türk aydınları arasında sürekli tartışılan bir konu olmuştur.

1936 Kurultayı'nda kabul edilen tüzük değişikliği ile tüzüğün birinci maddesi ad değişikliğini bildirmekle birlikte TDK'nin Atatürk'ün öncülüğünde kurulduğu şu sözlerle ifade edilmiştir: *Ulu önder Atatürk'ün kutlu eliyle ve onun yüce Kurucu ve Koruyucu Genel Başkanlığı altında 12 Temmuz 1932'de kurulmuş olan "Türk Dili*

Tetkik Cemiyeti”, “Türk Dil Kurumu” adını almıştır.

Atatürk, ölümünden kısa bir süre önce yazdığı vasiyetname ile mal varlığını Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumuna bırakmıştır. Bu iki kurumun bütçesi bugün de Atatürk’ün mirasından karşılanmaktadır.

Atatürk, 1 Kasım 1936’da Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. dönem 2. yasama yılını açış konuşmasında Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun geleceği ile ilgili dileklerini şu sözlerle dile getirmişti:

Başlarında değerli Eğitim Bakanımız bulunan, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun her gün yeni gerçek ufuklar açan, ciddî ve aralıksız çalışmalarını övgü ile anmak isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründe başlangıcı temsil ettiklerini, kabul edilebilir bilimsel belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk ulusunun değil, bütün bilim dünyasının ilgisini ve uyanmasını sağlayan, kutsal bir görev yapmakta olduklarını güvenle söyleyebilirim. Tarih Kurumunun Alacahöyük’te yaptığı kazılar sonucunda, ortaya çıkardığı beş bin beş yüz yıllık maddî Türk tarih belgeleri, dünya kültür tarihinin yeni baştan incelenmesini ve derinleştirilmesini gerektirecektir. Birçok Avrupalı bilim adamının katılması ile toplanan son Dil Kurultayının aydınlık sonuçlarını görmekle çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde ulusal akademilere dönüşmesini dilerim. Bunun için, çalışkan tarih, dil ve bilim adamlarımızın, bilim dünyasınca tanınacak orijinal eserlerini görmekle mutlu olmanızı dilerim.

Türk Dil Kurumunun yapısıyla ilgili ilk önemli değişiklik 1951 yılındaki olağanüstü kurultayda yapılmıştır. Atatürk’ün sağlığında Millî Eğitim Bakanının Kurum başkanı olmasını sağlayan tüzük maddesi 1951’de değiştirilmiş; böylece Kurumun devletle bağlantısı koparılmıştır. Söz konusu Kurultay’da yapılan tüzük değişikliği ile Cumhurbaşkanlarının Kurumu koruyuculuk özellikleri, Millî Eğitim Bakanlarının doğal Kurum başkanlıkları hükümleri kaldırılmış, Yönetim Kurulunun kendi içinde başkan seçmesi kuralı getirilmiştir. Böylece Kurumun 1951 yılına kadar süren devlet himayesindeki dernek statüsüne son verilmiştir. Bu tarihten sonra bir dernek yapısındaki TDK’nin Başkanı, hemen her meslekten kişilerin bulunduğu üyeler tarafından seçilen Yönetim Kurulu içerisinde seçilecektir. Bu hüküm, izleyen kurultaylarda kabul edilen tüzüklerde yer almıştır.

İlk büyük yapı değişikliğinin yaşandığı 1951 yılındaki Olağanüstü Türk Dil Kurultayı’nda Kurumun amaç maddesi de değiştirilerek “dil araştırmalarının devrimci bir anlayışla ve bilim metotlarına uygun olarak yapılmaya çalışılacağı” belirtilmiştir. Atatürk dönemi “nizamname”lerinde ve tüzüğünde yer alan amaç maddesinin Atatürk’ten sonra değiştirilmiş bu biçimine 1954, 1956, 1964, 1973, 1979 yıllarındaki kurultaylarda kabul edilen tüzüklerde aynen yer verilmiştir.

İkinci önemli yapı değişikliği 1982 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Atatürk’ün 1936 yılı meclis açış konuşmasında dile getirdiği “*Bu ulusal kurumların az zaman içinde ulusal akademilere dönüşmesini dilerim*” şeklindeki isteği dikkate alınarak her iki kurum da bu değişiklik ile akademik bir yapıya kavuşturulmuştur. 1982’de kabul edilen ve şu anda da yürürlükte olan Anayasa ile Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu, bir Anayasa kuruluşu olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altına alınmış; böylece devletle olan bağlar yeniden ve daha güçlü

olarak kurulmuştur.

Anayasanın 134. maddesiyle *Atatürk'ün manevi himayelerinde Cumhurbaşkanlarının gözetim ve desteğiyle* başbakanlığa bağlı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu kurulmuştur. Anayasanın bu maddesine bağlı olarak kabul edilen 2876 Sayılı Kanun ile Türk Dil Kurumu; Atatürk, Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi ile birlikte kamu tüzel kişiliğine sahip dört kurumdan biri olarak tanımlanmıştır.

Yeni dönemde Türk Dil Kurumu başkanı artık atama yoluyla göreve getirilmektedir. Bununla beraber 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu'nun TDK ile ilgili bölümünde Atatürk dönemi "nizamname"lerinde ve tüzüğünde yer alan ifadelerin aynen korunduğu, hatta bazı ifadelerin tırnak içerisinde aynen aktarıldığı görülmektedir. Ayrıca Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen mali menfaatler saklı olup kendilerine tahsis edilmiştir.

Bu dönem içinde Türk Dil Kurumu ve diğer Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bağlı kuruluşları, 20'si Yüksek Öğretim Kurumu; 20'si Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yüksek Kurulu tarafından seçilen 40 asıl üyeden oluşan Bilim Kurullarına sahiptir. Üyelerin büyük çoğunluğu Türk üniversitelerinde çalışan Türkologlardır. Başbakanın önerisiyle Cumhurbaşkanınca tayin edilen Kurum Başkanı ve 40 asıl üye Bilim Kurulunu oluşturmaktaydı. Kurumun bilimsel çalışmaları bu kurul tarafından plânlandığı gibi yönetim işlerini üstlenen Yürütme Kurulu ile bilimsel çalışmaları yürüten Kol ve Komisyonların üyeleri de bu kurul tarafından seçilmekteydi.

Türk Dil Kurumu teşkilat yapısında yapılan son değişiklik 02.11.2011 tarihinde 664 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılmıştır. Söz konusu kararname ile Atatürk'ün vasiyetine uygun olarak Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun tüzel kişilikleri korunarak malî menfaatler saklı tutulmuş ve kendilerine tahsis edilmiştir.

664 Sayılı Kararname'ye bağlı olarak yürürlüğe giren *Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Asli, Şeref ve Haberleşme Üyeleri Yönetmeliği* hükümlerine göre Kurumun görev alanına giren konularda üstün nitelikli bilimsel araştırma ve eserleriyle, eğitim, öğretim, kültür ve sanat hizmetleriyle temayüz etmiş, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu kişiler arasından seçilen 40 aslî üye Bilim Kurulunu oluşturmaktadır. Aslî üyeler, Yüksek Kurum Başkanı ile ilgili Kurum başkanının birlikte önereceği iki katı aday arasından Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunca seçilmektedir.

Bilim Kurulu Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik hükümlerine göre de İlmî çalışmaları yürüten Kol ve Komisyonların üyeleri de Bilim Kurulu tarafından seçilmektedir.

İlmî çalışmaları yürüten kollar şunlardır:

1. Türk Yazı Dilleri ve Ağızları Kolu
2. Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kolu
3. Yazıt Bilimi Kolu
4. Sözlük Kolu
5. Yayın ve Tanıtma Kolu

6. Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Kolu

Türk Dil Kurumunun Türk dilinin çeşitli alanlarına, dönemlerine ve konularına yönelik ilmî araştırmaları bilim ve uygulama kolları ile sınırlı değildir. Bilim ve uygulama kollarının yanı sıra Türk Dil Kurumunun desteklediği projelerle Türk dili ile ilgili bazı alanlarda ve konularda da araştırmalar yürütülmesi, bu araştırmaların yayına dönüştürülmesi ile ilim dünyamıza yeni yayınlar kazandırılması amaçlanmaktadır. Türk Dil Kurumunda şu anda şu projeler yürütülmektedir:

1. Türk Dili ile İlgili Yabancı Dillerdeki Temel Eserlerin Tercüme Edilmesi
2. Türkiye Türkçesi Köken Bilgisi (Etimolojik) Sözlüğü'nün Hazırlanması
3. Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması, İşaret Dili Sözlüğü'nün Hazırlanması
4. Uzaktan Öğretim Yöntemiyle Yabancılarla Türkçe Öğretimi Yazılımı
5. Farklı Kültürlerin Temel Düşünce ve İlim Eserlerinin Türkçeye Çevirisi
6. Türk Dili Belgesel ve Film Yapımı

Türkiye Türkçesinin çağdaş sözlüğünü sürekli geliştirerek genel ağ ortamında sürekli güncelleyen Türk Dil Kurumu, 2011 yılı içinde *Türkçe Sözlük*'ün 11. baskısını yayımlamıştır. *Türkçe Sözlük*'ün son baskısında 122.000 civarında kelime yer almıştır. *Yazım Kılavuzu*'nun son baskısı 2012 yılında yayımlanmıştır. İlköğretim müfredatına göre seçilen 11.630 kelimenin tanım ve anlamlarının yer aldığı *İlköğretim Okulları için Türkçe Sözlük*'ün 5. baskısı gerçekleştirilmiştir. Anlamlarının verilmesinde hem ilköğretim ders içerikleri hem de ilköğretim öğrencilerinin söz varlığı göz önünde bulundurulmuştur. *İlköğretim Okulları için Yazım Kılavuzu*' güncellenerek içeriğine “Yazım Kuralları”, “Konu Dizini”, “Genel Dizin” bölümlerine yer verilmiş ve 6. baskısı yayımlanmıştır.

Son dönemde, yılda 30-40 bilimsel eseri yayın dünyasına kazandıran Türk Dil Kurumunun üç süreli yayını da bulunmaktadır. Güncel dil ve edebiyat konuları ve geniş kitlenin anlayacağı dilde yazılmış araştırmaları içine alan *Türk Dili* dergisi ayda bir yayımlanmaktadır. Altı ayda bir yayımlanan *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*; Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Azeri, Tatar vb. Türk topluluklarının dil ve edebiyatlarıyla ilgili araştırmalara yer verir. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* ise tamamen bilimsel araştırmaları içine alır ve yılda bir sayı yayımlanır. Uluslararası hakemli dergi niteliğindeki *Türk Dünyası*, ASOS Index, *SOBIAD* (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) ve *Google scholar* tarafından taranmaktadır. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne ULAKBİM (Dergipark) üzerinden de ulaşılabilmektedir. Alanımızın önemli dizinlerinden MLA ile yazışmalarımız tamamlanmış, taranma talebimiz kabul edilmiştir. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN* dergisi de Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığının Filoloji Temel Alanları için kabul ettiği ‘ulusal hakemli’ dergi niteliğini taşımaktadır.

Türk Dil Kurumu kuruluşundan bugüne içinde bilim sanat terimleri sözlükleri, ağız araştırmaları, Türk dünyası destanları ve edebi metinlerinin bulunduğu geniş bir yelpazede 1163'ü geçen eseri yayımlayarak bilim de kültür dünyasına sunmuştur. Günümüzde Türk Dil Kurumu, 20 Bilim Kurulu üyesi, 17 uzman ve 11 uzman

yardımcısı ve 66 çalışanı ve zengin bir araştırma kütüphanesiyle Türkiye'nin önde gelen araştırma ve kültür kurumu olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Konuyla ilgili sorular

1. Toplumların toplumlara olan ilişkisini sağlayan şey nedir?
2. Türk dil kurumu ne zaman kurulmuştur?
3. Türk Dil Kurumu başlangıçtan beri çalışmalarını kaç ana eksen üzerinde yürütmüştür?
4. Atatürk tarafından hangi çalışmalar ilgiyle izlenmiştir?
5. Türk Dil Kurumunun yapısıyla ilgili ilk önemli değişiklik olağanüstü kurultayı ne zaman yapılmıştır.
6. Yeni dönemde Türk Dil Kurumu başkanı artık hangi yolla göreve getirilmektedir?
7. Türk Dil Kurumunda İlmî çalışmaları yürüten kaç kollar vardır?
8. Türk Dil Kurumunda şu anda kaç projeler yürütülmektedir?
9. Günümüzde Türk Dil Kurumunun kaç tane Bilim Kurulu üyesi vardır?
10. Lars Jolansoa'nın "Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten" kitabını tercüme eden türkolog kimdir?

Kaynaklar:

1. Gülcan Çolak. Toplum Dilbilimi. İstanbul: 2019
2. Süer Eker. Çağdaş Türk Dili. Grafiker yayınları Ankara: 2006.
3. Doğan Aksan. Her Yönüyle Dil. TDK yayınları. İstanbul: 2019
4. Rierre Acherd. Dilsel Toplumbilim. Cep Üniversitesi. İstanbul: 1994
5. Zeynep Korkmaz. Türkiye Türkçesi Grameri. TDK yayınları. Ankara: 2006.
6. Hamza Zülfikar. Söz Varlığı Yazım Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler., TDK yayınları Ankara: 2006.

GLOSSARIY

A

Adabiy til - литературный язык – **literary language (standart)** – umumxalq tilining ishlangan, sayqal berilgan, grammatik qonun-qoidalarga rioya qilinadigan, ma'lum me'yorga solingan, umummajburiy va qonuniy to'g'ri qo'llanadigan, xalqning turli madaniy ehtiyojlariga xizmat qiluvchi til.

Affiks - Аффикс – **affix** - o'zi qo'shiladigan asosning lug'aviy yoki grammatik ma'nolarining shakllanishiga xizmat qildigan morfema; qo'shimcha.

Agglyutinativ – Агглютинатив – **Agglutinative** - qo'shimchalar yordamida grammatik ma'no anglatish, ketma-ket qo'shimchalar qo'shishga asoslangan til.

Agglyutinativ tillar – Агглютинативные языки - **Agglutinative languages** - so'z yasalishi va shakl yasalishi aglyutinatsiya yo'li bilan bo'ladigan tillar.

Akkomodatsiya – Аккомодация – **Accommodation** - yonma-yon krlgan undosh yoki unli tovushlar artikulyatsiyasining uyg'unlashuvi.

Allamorfizim - Алломорф - **Allomorphy** – ma'lum sathni tashkil qiluvchi til birliklarining turli tiplari.

Amorf tillar - Аморфные - **Amorphous languages** (yunon. amorphous – -siz, be-, + morphe - forma – «shaklsiz, beshakl», «to'silgan», «o'zakli», «o'zagito'silgan») – so'z o'zgarishi mavjud bo'lmagan tillar, grammatik affikslar yoq (kelishik, son,shaxs, zamon va h.z.) ikki so'zning bir-biri bilan birikuvi yoki yordamchi so'zlar orqali birikadi.

Assimilyatsiya - Ассимиляция - **Assimilation** – turkiy tillarda, xususan, o'zbek tilida keng tarqalgan hodisa bo'lib, nutqning moddiy zanjirida, ya'ni tovushlar ketma-ketligida ma'lum bir belgiga ko'ra ikkita noo'xshash undoshning so'zlovchining talaffuz qulayligiga intilishi tufayli o'xshash undoshga aylantirilishidir. Ko'rinadiki, muayyan leksema tarkibida ma'lum belgi asosida zidlanuvchi ikki undosh talaffuz noqulayligini bartaraf qilish harakati tufayli zidlanish belgisini yo'qotadi, bir xil undoshlarga aylanadi. Natijada leksemaning og'zaki so'zlashuv varianti – uslubiy varianti maydonga keladi. Masalan, tarnov- tannov, shirmoy non- shirmonnon, badtar- battar kabi.

Аракора - Апакопа - **Аросоре** - fors-tojik hamda rus tili orqali o'tgan bir qator olinmalarning oxirgi bo'g'inida ikki va undan ortiq undoshlar qator kelishlari mumkin. Lekin bir bo'g'inda kelgan bu undoshlar og'zaki nutqda turkiy tillarning fonetik qonuniyatlariga moslashtiriladi va bir undosh tushiRib qoldiriladi. Masalan, go'sht-go'sh, g'isht-g'ish, baRg-bak, vaqt-vaq va boshq.).

Aralash bilingvizm – смешанный билингвизм - **intermingled linguistics** – nutq analizi va sintezining yagona mexanizmini nazarda tutadi, birga mavjud bo'lgan tillar esa faqat ustki struktura darajasida farqlanadi.

B

Bilingvizm (ikki tillilik) – билингвизм – **linguistics** - ikki tilda erkin fikrlash olish, ikki tilni bir xilda egallash.

D

Diaxron sotsiolingvistika – диахронная социолингвистика – **history**

sotsiolinguistics - til rivojlanishining jamiyat rivojlanishi bilan aloqasini tavsiflovchi jarayonlarni, ya'ni til tarixini xalq tarixi bilan bog'lab o'rganuvchi sotsiolingvistik tadqiqotlar yo'nalishi.

Diglossiya – **диглоссия** – **diglossy** – bir milliy tilning turli subkodlarida gapira olish, sharoit va muloqot doirasiga bog'liq holda, tilning bir subkodidan ikkinchi bir subkodiga ko'chish, bir til doirasidagi turli uslublardan foydalana olish. “Diglossiya” termini nafaqat bir milliy tilning turli subkodlarida gapirish, balki turli tillarni bilish va ularni muloqot vaziyatiga ko'ra galma-gal qo'llay olishni ham anglatishi mumkin.

Differensiatsiya prinsipi - **Дифференцирующий** – **Differentiates** - Bu prinsip asosida tuzilgan imlo qoidalariga ko'ra shakli bir xil bo'lgan (omonim) yoki bir-biriga yaqin bo'lgan (paronim) so'zlar yozuvda diakritik belgilarni ishlatish orqali farqlanadi.

Differentsiatsiya – **Дифференциация** – **Differentiation** - (frans. differentiation, lotincha differentia – har xillik, farq, tafovut) – bu yaxlitni turli qismlarga, shakllarga va bosqichlarga ajratish, bo'lish. Pedagogikada Ta'lim differentsiatsiyasi – bu Ta'lim faoliyatining, o'quvchilarning moyilliklari, qiziqishlari va qobiliyatlarini xisobga oluvchi, tashkil etish shaklidir.

Diskussiya (lotincha discussion dan – o'rganish, tadqiqot) - **Дискуссия**; **Discussion** – 1) qandaydir bir masalani suhbatda, majlisda, bosmada va hokazoda muhokama, munozara qilish; 2) masalani umumiy echimini ishlab chiqishga yordam beruvchi qo'shma faoliyatni tashkil etish usuli; 3) o'quvchilarni birgalikdagi haqiqatgni izlashga qo'shish hisobiga Ta'lim jarayoni samarasini oshiruvchi Ta'lim uslubi.

Е

Eliziya - **Элизия** - **Elision** - sandhi holatda qator kelgan har xil turdagi ikki unlidan birining tushib qolishi hodisasidir. Sinerezis hodisasida qator kelgan unlilar o'zaro birikib, bir unliga aylansa, eliziya hodisalarida bu unlilardan biri tushib qoladi². Ana shu xususiyatlari bilan bu hodisalar bir-biridan farq qiladi.

Emik birliklar - **Единица языка** - **Emic unit** - ema bilan tugagan atamalar (fonema, morfema, leksema kabi) orqali ifodalangan birliklarni o'z ichiga olsa, **etik birliklar** variant yoki allo- bilan boshlangan (allofon, allomorf, alloksema) atamalar orqali ifodalangan birliklarni o'z ichiga oladi.

Н

Hududiy dialektlar – **территорная диалектика** - **territory dialectics** - ma'lum hududning o'ziga xos belgilari, binobarin, o'ziga xos lug'at, grammatik yoki fonetik xususiyatlariga ega bo'lgan so'zlashuv tili.

Ф

Fonetik prinsip (tamoyil) – **Фонетический принцип** - **Phonetic spelling principle** - So'zlarni asli qanday bo'lishidan qat'i nazar talaffuziga ko'ra yozish tamoyilidir.

Fonetik-fonologik sath - **Фонетико-фонологический уровень** - **Phonetic-phonological level** - til ierarxiyasining tovush tizimidan iborat quyi pog'onasi (quyi yarusi): nutq tovushlari, bo'g'in, urg'u, ohang va b.lar.

Funksional ko'chirish - **Функциональный перенос** - **Functionally transfer** –

biror predmetning nomi boshqasiga ular bajargan vazifasidagi o'xshashlik asosida ko'chirilishi. (lot. funktio - 'faoliyat', 'vazifa'). Funktsional ko'chirish ham o'xshashlik asosida voqe bo'la-di. Bu jihatdan u metafora yo'li bilan ko'chirishga juda yaqin.

G

Grafika – Графика – Graphics - Yozuv tarixi va yozuv birliklari: harf, grafema, alfavit kabilarni o'rganuvchi tilshunoslik bo'limidir.

Grammatik ma'no - Грамматическое значение - Grammatical meaning - sistemasida obyektiv borliqdagi predmetlar o'rtasidagi munosabatlar haqidagi bilimimiz ong orqali aks etadi. Grammatik ma'noni uch guruhga bo'lish mumkin: 1) nosintaktik (referensial); 2) sintaktik (relyasion); 3) subyektiv. Birinchi ma'noni turkumlovchi, ikkinchi ma'noni toifaviy (kategorial), uchinchi ma'noni esa notoifaviy (nokategorial) ma'nolar deb ham tasniflash mumkin.

Grammatik shakl - Грамматическая форма - Grammatical forms - muayyan grammatik ma'noning tashqi ifodalanish tomoni - moddiy tomonidir. Grammatik shakl bilan grammatik ma'no falsafadagi shakl va mazmun dialektikasini o'zida namoyon qiladi. Shakl va mazmun bir yaxlitlikning ikki tomoni - biri tashqi, ikkinchisi esa ichki tomoni sanaladi. Shuning uchun ular bir-birini taqozo qiladi. Birisiz ikkinchisining bo'lishi mumkin emas.

I

Innovatsiya – Инновация -Innovation – Yangilik, yangi g'oya kiritish.

K

Kartoteka – Карточка- File – Kartochkalarining – informatsiya tarqatuvchi, birlashtirilgan, sistemalashtirilgan va aniq bir tartibda joylashtirilgan, masalan, alfavit, mavzular, sanalar bo'yicha, aniq bir sonining ja'mi.

Konsonantizm - Консонантизм - Consonants -undosh fonemalar tizimi.

Коуне – койнэ – коуну - aholi turli guruhlarining ijtimoiy va lisoniy aloqalari jarayonida shakllangan dialektlararo og'zaki muloqot vositasi.

L

Leksema – Лексема - Lexeme – lo'g'aviy ma'noga ega bo'lgan, grammatik shakllardan holi leksik birlik. Leksema ikki planli til birligidir. U shakl va mazmunning barqaror birikuvidan tashkil topadi.

Leksik sath - Лексический уровень - Semantics level - til ierarxiasining lug'at boyligidan iborat yuqori pog'onasi: so'zlar, iboralar, ularning turli qatlamlari.

Leksema mazmunining strukturasi - Семантическая структура значения лексемы - Semantic structure of the token value - deyilganda, leksema tarkibidagi bitta semema, leksik ma'no yoki leksik semantik variantlarning tarkibi, qanday semalardan iborat ekanligi va undagi semalararo munosabatlar tushuniladi: LMS=Sema+Sema+Sema.

Leksema mazmunining strukturasi - Семантическая структура значения лексемы - Semantic structure of the token value - deyilganda, leksema tarkibidagi bitta semema, leksik ma'no yoki leksik semantik variantlarning tarkibi, qanday semalardan iborat ekanligi va undagi semalararo munosabatlar tushuniladi: LMS=Sema+Sema+Sema.

Leksemaning mazmun jihati - Семантический аспект лексемы -- Semantic aspect of tokens - tilshunoslikda ma`no, mazmun, ishki tomon, ifodalanmish, signifikat, funksiya, vazifa, qiymat, semema atamalari ishlatiladi. O`zbek tilshunosligida leksemaning mazmun tomoni, asosan, semema, leksik ma`no atamalari bilan nomlanadi.

Leksemaning mazmun jihati - Семантический аспект лексемы - Semantic aspect of tokens - tilshunoslikda ma`no, mazmun, ishki tomon, ifodalanmish, signifikat, funksiya, vazifa, qiymat, semema atamalari ishlatiladi. O`zbek tilshunosligida leksemaning mazmun tomoni, asosan, semema, leksik ma`no atamalari bilan nomlanadi.

Leksemaning semantik strukturasi - Семантическая структура лексемы - Ssemantic structure of the lexeme - deganda, uning tashkil etuvshi leksik ma`nolar (sememalar) yoki leksik semantik variantlar va ma`nolararo munosabatlar nazarda tutiladi: LSS=Semema+Semema+Semema.

Leksemaning semantik strukturasi - Семантическая структура лексемы - Semantic structure of the lexeme - deganda, uning tashkil etuvshi leksik ma`nolar (sememalar) yoki leksik semantik variantlar va ma`nolararo munosabatlar nazarda tutiladi: LSS=Semema+Semema+Semema.

Lisoniy vaziyat – языковое ситуация – langustic situation - muayyan bir vaqtda, muayyan bir joyda qanday tildan foydalaniladi, tillarning soni, qanday turdagi til ushbu hududda ishlatiladi, qancha odam, qanday sharoitda bu tilda gaplashadi, ushbu jamoa a`zolarining bu tilga bo`lgan munosabati, umuman, tilning qo`llanish doirasi haqidagi masalalarni o`z ichiga oladi.

M

Makro sotsiolingvistika – макро социолингвистика – makro sotsiolinguistics - tilning u yoki bu darajada ijtimoiy omillar bilan shartlangan yirik masshtabli jarayonlarini o`rganadi. Bu jarayonlar jamiyatga to`liqligicha yoki uning katta majmuasiga: ijtimoiy qatlam, etnos, etnik guruh kabilarga xos bo`ladi.

Metafora – Метафора - Metaphor – biror predmet, belgi, harakatning nomi boshqasiga o`zaro tashqi (shakli, rangi kabi jihatlari bilan) o`xshashligi asosida ko`chirish.

Metonimiya – Метонимия – Metonimiya - bir predmetning, belgining, harakatning nomi boshqasiga o`xshashlik asosida emas, balki o`zaro bog`liqlik asosida ko`chirilishidir.

Morfologik prinsip – Морфологический принцип - The morphological principle - So`zlarni qanday talaffuz etilishidan qat`i nazar asliga ko`ra, qoidaga binoan yozish tamoyilidir.

Morfologik sath - Morphology level - Sintaktik sath - til ierarxiasining morfologik va sintaktik birliklardan iborat eng yuqori pog`onasi: so`z turkumlari, grammatik ma`no va grammatik shakllar, so`z birikmalari va gap, ularning turlari va konstruksiya modellari.

Metateza - Метатéза – Metathesis - Leksema nomemasining variantlari tilda amal qiladigan metateza hodisasi tufayli ham ko`payadi. Metateza har qanday tilning ham diaxron, ham sinxron holati uchun mansubdir. Bunday holatdan o`zbek tili ham mustasno emas.

Monosemantik soʻzlar - Моносематические слова - Monosematische words — faqat bitta maʼnoga ega boʻlgan soʻzlar.

Monosemantik soʻzlar - Моносематические слова - Monosematische words - faqat bitta maʼnoga ega boʻlgan soʻzlar.

N

Nomema – Номема - Nomema - leksemaning shakl jihati boʻlib, uning fonetik belgilaridan iborat. U tilshunoslikda substantsiya, shakl, moddiy tomon, tashqi tomon, belgi, fonetik soʻz, signal, fonetik qobigʻ, nomema atamallari bilan nomlanadi.

Nominativ maʼno - Номинативное значение - Matter nominativное – biror narsa, belgi yoki harakatning nomi boʻlib xizmat qiluvchi maʼno. Nominativ maʼno voqelik bilan bevosita bogʻlanadi.

Nutq - Речь — Speech - Fikr bayon qilish vositasi boʻlib, ogʻzaki va yozma shakllarga ega.

Oʻ

Oʻquv dasturi - Учебная программа - Teaching program - aniq fanning maqsadidan, oʻquv rejasi boʻyicha ajratilgan soat va bilim hajmidan kelib chiqib tuzilgan va mavjud jamiyatning gʻoyaviy-siyosiy yoʻnalishini oʻzida aks ettirgan davlat hujjati.

OʻQuv reja - Учебный план - Teaching plan - mutaxassis shaxsi bilishi va oʻzlashtirishi zarur deb belgilangan oʻquv fanlari, ularni oʻqitish uchun ajratilgan soatlar va oʻquv yilining tuzilishini belgilab beruvchi davlat hujjati.

O

Orfografiya - Орфография - Spelling - soʻzi yunon (grek) tilidan olingan boʻlib, “toʻgʻri yozish” degan maʼnoni anglatadi.

Ortiqchalik prinsipi - Принцип избыточности - Principle of redundancy - asosida voqe boʻlgan hosila maʼnolar nomi mavjud narsalarni qaytadan nomlaydi.

P

Proteza - Протéза – Prosthesis - fonetik moslashtirish. Soʻz boshida tovushlar mosligi natijasida leksema variantlarining ortishi muammosi dastlab Mahmud qoshgʻariy tomonidan bayon qilingan edi. Xususan, u qipchoq, oʻgʻuz tillarini hoqonicha turkcha tilga qiyoslar ekan, hoqonicha turkcha leksemalar boshidagi [y] undoshi qipchoq tillarida doimo [j] ga, oʻgʻuz tillarida esa nolga aylanishini bayon qiladi. Masalan, turkcha jinji, qipchoqcha jinji, oʻgʻuzcha inji.

Punktogramma - Пунктограмма — Пунктограмма — Muayyan yozuv tizimining uzviy qismi boʻlib, yozma nutqning ayrim yozuv belgilari (masalan, raqamlar, harflar, diakritik va transkripsion belgilar kabi) bilan ifodalash mumkin boʻlmagan tomonlarini aniq belgilashda muhim ahamiyatga egadir.

Punktuatsiya - Пунктуация— Punktuatsiya - soʻzi lotincha “punctum”, yani “nuqta”, “oʻrin, joy” tushunchalarini anglatadi. “Punktuatsiya” tilshunoslikning tinish belgilari haqidagi boʻlimi boʻlib, unda tinish belgilari (punktogramma)ning qoʻllanish qoidalari oʻrganiladi. Punktuatsiya

tilshunoslikda nutq oqimidagi intonatsion-prosodik to'xtamlarni, yozuvda ifodalanadigan shartli belgilar yig'indisini (**tinish belgilarini**) anglatadi.

Polisemiya – Полисемия - Polysemy - tildagi ko'p ma'nolilik hodisasi.

Polisemiya – Полисемия – Polysemy — tildagi ko'p ma'nolilik hodisasi.

Polisemantik so'zlar — Полисемантические слова – polysemantic words - birdan ortiq ma'noni anglatuvshi so'zlar polisemantik so'zlar atamasi bilan yuritiladi.

Polisemantik so'zlar - Полисемантические слова - Polysemantic words - birdan ortiq ma'noni anglatuvshi so'zlar polisemantik so'zlar atamasi bilan yuritiladi.

S

Sinekdoxa – Синекдоха – Synecdoche - bir predmetning nomi boshqa bir predmetga qism bilan butun munosabati asosida ko'chirilishi.

Sistema – Система - The system - bir-birini taqozo etuvchi ikki va undan ortiq unsurlarning o'zaro shartlangan munosabatidan tashkil topgan butunlik.

Sistema - Система – The system - Bir-birini taqozo etuvchi ikki va undan ortiq unsurlarning o'zaro shartlangan munosabatidan tashkil topgan butunlik.

Sistem tahlil - Системный анализ - Systematic analysis – murakkab muammolar (siyosiy, harbiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy va texnik sifatga ega bo'lgan) bo'yicha yechimlarni tayyorlash va asoslash uchun qo'llaniladigan metodologik vositalarning jamidir. Sistemali yondashuvga tayanadi. Asosiy muolaja – real vaziyat o'zaro aloqasini aks ettiruvchi umumlashtirilgan modelini qurish. "Sistemali tahlil" termini alohida sistemali yondashishning sinonimi sifatida ishlatiladi.

Sistemali yondashish - Системное соотношение - System correlation - obyektlarga sistemalar sifatida qarash usuli. Obyekt yaxlitligini ochib beradi va undagi aloqalarni ko'p turliligini aniqlab beradi. Sistemali yondashuv sistemaning funksiyalashish maqsadlarini va uning boshqa sistemalar bilan bo'lgan aloqasini aniqlaydi.

Sinxron sotsiolingvistika – синхронная социолингвистика - sinxron sotsiolinguistics - til va jamiyat aloqalariga tegishli munosabatlar va jarayonlarni o'rganadi. Munosabatlar bu aloqalarning statikasini, jarayonlar esa ularning dinamikasini ifodalaydi.

Sotsiolekt – социолект – sotsiollekt - umumiy ijtimoiy xususiyatlariga ko'ra birlashgan ayrim guruhlarning lisoniy ehtiyojlarini qondirish uchun nutq amaliyotida ishlab chiqilgan til shakli.

Substansiya – Субстанция - Substance (lot. "mohiyat") atamasi falsafada antik davrlardan buyon ishlatiladi. Lekin falsafa tarixida bu atama xilma-xil tushunchalarni ifodalash uchun qo'llanildi. Antik davr filosoflari substansiya atamasi ostida olamdagi barcha narsa va hodisalarning asosini tashkil etadigan moddiy yoki ruhiy birlamchi narsani tushunadilar.

Semasiologiya – Семасиология - Semasiology - tilshunoslikning ma'no haqidagi sohasi.

Semasiologiyaning predmeti - Предмет семасиологии - Semasiology subject – lisoniy ma'no, ya'ni til birliklari anglatayotgan ma'no uning o'rganish.

Semasiologiyaning vazifasi - Функция семасиологии - Semasiology function -
Tilning turli sathlaridagi birliklarning ma`nosini tadqiq etish.

T

Tadqiqot – Исследование – Investigation – yangi bilimlarni ishlab chiqishni maqsad qilgan, bilish faoliyati turlaridan biri.

Tarixiy-an’anaviy prinsip – Традиционный - Traditional - So‘zlarni yoki so‘z shakllarini qadimdan odat bo‘lib qolgan shaklda yoki an’anaga mos shaklda yozish qoidasidir.

Til birliklari - Языковые средства - Language units - ema bilan tugaydigan (fonema, morfema, leksema kabi) atamalar orqali ifodalanadi.

Til sotsiologiyasi – языковое социология - linguistic sociology - fanlararo chatishgan soha bo‘lib, u sotsiologik maqsad va tadqiqot metodlarini lingvistik materiallar bilan aloqadorlikda tadqiq etadi.

Tinish belgilari - Знаки препинания — Punctuation elements - Yozma nutqni to‘g‘ri, ifodali, mantiqiy bayon qilishda, uni ixchamlashda, gap qismlarining o‘zaro logik-grammatik munosabatlarini ko‘rsatishda muhim grafik vosita sifatida ishlatiladi.

Tejamkorlik prinsipi - Принцип экономии - The principle of economy - asosida voqe bo‘lgan hosila ma`nolar konnotativlik, emotsional-ekspressivlik, modallik jihatidan neytral bo‘lib, ular faqat nomlash vazifasini bajaradi.

U

Unlilar reduksiyasi - Редукция - Reduction - bir bo‘g‘inli leksemalarda hamda ikki bo‘g‘inli leksemalarning birinchi bo‘g‘inidagi sonor undoshlar oldida kelgan tor unli sonor undosh ta’sirida reduksiyaga uchraydi. Masalan, b(i)lan, b(i)roq, s(i)ra, b(i)r kabi.

V

Vokalizm – Вокализм - Vowel - unli fonemalar tizimi.

Y

Yozuv – Letter - Письмо - muayyan bir tilda qabul etilgan va kishilar o‘rtasidagi muloqotga xizmat qiladigan yozma belgilar yoki tasvirlar tizimi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar', №11.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2016. - 56 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017. - 48 b
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-sonli Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabr “Chet tillarni o’rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-1875-sonli qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta’lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-4732-sonli Farmon
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi 4947-sonli Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovasion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5729-son Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy yetish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Омонов К.Ш. Ўрганилаётган мамлакат (Туркия)да тил вазияти. Тошкент: ТошДШИ, 2009.
2. Gülcan Çolak. Toplum Dilbilimi. İstanbul: 2019
3. Süer Eker. Çağdaş Türk Dili. Grafiker yayınları Ankara: 2006.
4. Doğan Aksan. Her Yönüyle Dil. TDK yayınları. İstanbul: 2019
5. Rierre Achard. Dilsel Toplumbilim. Cep Üniversitesi. İstanbul: 1994
6. Zeynep Korkmaz. Türkiye Türkçesi Grameri. TDK yayınları. Ankara: 2006.
7. Hamza Zülfikar. Söz Varlığı Yazım Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler., TDK yayınları Ankara: 2006.

IV. Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Zarubejniy Vostok// Yazikovaya situatsiya i yazikovaya politika. - M.,1986.
2. Nikolskiy L.B. Yazik v politike i ideologii stran zarubejnogo Vostoka. - M.,1986.

V. Internet saytlar

1. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi
2. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi
3. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil yetish bosh ilmiy-metodik markazi
4. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet
5. <http://www.iranmiras.org>
6. <http://www.irandoc.ac.ir>
7. www.tdk.gov.tr